

---

SERBIAN SPIRITUAL REVIVAL WEEK  
XXIV

THE MIDDLE AGES  
IN SERBIAN SCIENCE, HISTORY,  
LITERATURE  
AND ARTS  
VIII

SYMPOSIUM  
DESPOTOVAČ-MANASIJA, AUGUST 20-21, 2016

Editorial Board

*Stanoje Bojanin, PhD (Belgrade, Serbia); Zlata Bojović, PhD, corresponding member of SASA (Belgrade, Serbia); Pavle Dragičević, PhD (Banja Luka, Republic of Srpska); Ekaterina Yakushkina, PhD (Moscow, Russia); Gordana Jovanović, PhD (Belgrade, Serbia); Viktor Savić, PhD (Belgrade, Serbia); Radoslava Stankova, PhD (Sofia, Bulgaria); Rada Stijović, PhD (Belgrade, Serbia); Jelica Stojanović, PhD (Nikšić, Montenegro); Ljiljana Stošić, PhD (Belgrade, Serbia); Wolfgang Steininger, PhD (Graz, Austria)*

Editor-in-Chief  
GORDANA JOVANOVIĆ

DESPOTOVAČ  
2017

---

ДАНИ СРПСКОГА ДУХОВНОГ ПРЕОБРАЖЕЊА  
XXIV

СРЕДЊИ ВЕК У СРПСКОЈ  
НАУЦИ, ИСТОРИЈИ,  
КЊИЖЕВНОСТИ  
И УМЕТНОСТИ  
VIII

НАУЧНИ СКУП  
ДЕСПОТОВАЦ-МАНАСИЈА, 20-21. АВГУСТ 2016

Редакција

*др Станоје Бојанин (Београд, Србија); др Златица Бојовић, дописни члан САНУ (Београд, Србија); др Павле Драгичевић (Бања Лука, Република Српска); др Јекатерина Јакушкина (Москва, Русија); др Гордана Јовановић (Београд, Србија); др Виктор Савић (Београд, Србија); др Радослава Станковић (Софија, Бугарска); др Рада Стојијовић (Београд, Србија); др Јелица Стојановић (Никшић, Црна Гора); др Љилјана Стојишић (Београд, Србија); др Волфганг Штајнингер (Грац, Аустрија)*

Главни уредник  
ГОРДАНА ЈОВАНОВИЋ

ДЕСПОТОВАЦ  
2017

---

Издавачи  
Народна библиотека „Ресавска школа“, Деспотовац  
Институт за српски језик САНУ, Београд

За издаваче  
Санела Симић  
др Јасна Влајић-Поповић

Рецензенти  
др Станоје Бојанин (Београд, Србија)  
др Злата Бојовић, дописни члан САНУ (Београд, Србија)  
др Павле Драгичевић (Бања Лука, Република Српска)  
др Гордана Јовановић (Београд, Србија)  
др Виктор Савић (Београд, Србија)  
др Рада Стијовић (Београд, Србија)

ISBN 978-86-82379-72-0

---

## САДРЖАЈ

### *СРЕДЊИ ВЕК У СРПСКОЈ НАУЦИ, ИСТОРИЈИ, КЊИЖЕВНОСТИ И УМЕТНОСТИ*

- Злајна Бојовић* (Београд): Преписи штампаних књига у српској средњовековној традицији  
9
- Радивој Радић* (Београд): Србија у спису Жила ле Бувијеа из 1451. године  
19
- Томислав Ж. Јовановић* (Београд): Слово о Светом кнезу Лазару Гаврила Тројичанина  
31
- Љиљана М. Јухас-Георгиевска* (Београд): Микрожанрови у Даниловим владарским житијима  
43
- Белгин Тезџан Аксу* (Анкара): Београд у XVII веку према виђењу Евлије Челебије  
61
- Александар Р. Крсћић* (Београд): Угри и српско-угарски односи у биографији деспота Стефана Лазаревића  
71
- Драгић М. Живојиновић* (Београд): Средњовековне повеље за келију Светог Саве у Кареји и пирг Светог Василија у Хрусији: прилог њиховом проучавању  
91
- Невен Г. Исаиловић* (Београд): Помени предака и сродника у средњовековним босанским повељама  
103
- Милош Б. Ивановић* (Београд): Насилне промене на српском престолу у Даниловом зборнику  
113
- Александар Јаковљевић* (Београд): Доњи град и османска варош утврђења Ресава, XV–XVI век  
129

---

*Предраг Д. Дилићарић* (Београд): О појмовима *филозофија* и *филозоф*  
у *Живоју десјоџа Сџефана* Константина Филозофа  
145

*Бранка Иванић* (Београд): Извод из бележака о Јелени Балшић.  
Прилог издавању рукописне грађе др Милана Кашанина у фонду  
Народног музеја  
163

*Никола Д. Јоцић* (Београд): Литургија пређеосвећених дарова  
у српским рукописним служабницима XVII века  
177

*Миливоје С. Сјасић* (Београд): Стеван Сремац о српским жупанима  
185

*Марина Ј. Сјасојевић* (Београд): Глагол *видеџи* кроз векове:  
о значају и потреби изучавања глаголског вида на дијахроној  
и синхроној равни  
199

#### ТРИБИНА

*Марија С. Ђинђић* (Београд): Турцизми у лексичким збиркама  
ресавског краја  
215

#### ХРОНИКА

*Санела Р. Симић* (Деспотовац): Хроника XXIV Дана српскога  
духовног преображења  
223

## СРЕДЊИ ВЕК У СРПСКОЈ НАУЦИ, ИСТОРИЈИ, КЊИЖЕВНОСТИ И УМЕТНОСТИ

## СРЕДЊОВЕКОВНЕ ПОВЕЉЕ ЗА КЕЛИЈУ СВЕТОГ САВЕ У КАРЕЈИ И ПИРГ СВЕТОГ ВАСИЛИЈА У ХРУСИЈИ: ПРИЛОГ ЊИХОВОМ ПРОУЧАВАЊУ

Рад је посвећен дипломатичким документима упућеним Карејској келији Светог Саве Освећеног и Хрусијском пиргу Светог Василија, двома важним установама српске монашке заједнице на Светој Гори, основаним крајем XII и на самом почетку XIV столећа. Обе институције уживале су покровитељство архијереја Српске цркве и владара из династије Немањића, међу којима су се својом бригом истицали краљ Милутин и Стефан Душан. Наклоност најмоћнијих српских крунисаних глава обезбедила је и подршку византијских василевса. Сведочанство томе су повеље, укупно њих 24 на српскословенском и грчком језику, које су преживеле до наших дана, настале између краја треће деценије XIII и освита XV века. Односи келије у Кареји и пирга на мору с матичном обитељи обележени су преплитањем центрипеталних и центрифугалних тежњи, а било да је реч о жељама централизаторских кругова из Хиландара или пак сепаратистичким настојањима из Хрусије, траг је остао у дипломатичком материјалу.

*Кључне речи:* келија, пирг, Кареја, Хрусија, Хиландар, Света Гора, Србија, Византија, средњовековна дипломатика, XII–XV век.

На самом крају XII столећа, а недуго по утемељењу српске атонске обитељи, захваљујући труду Светог Саве, Хиландар стиче сопствену келију у Кареји, управном седишту Свете Горе.<sup>1</sup> Прва хиландарска испосница посвећена је Светом Сави Јерусалимском, а њен устав

\* dragic.zivojinovic@iib.ac.rs

\*\* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Средњовековне српске земље (XIII–XV век): њолијички, њривредни, друшћивени и њравни њроцеси* (бр. 177029), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

<sup>1</sup> М. Живојиновић, *Светојогорске келије и њиргови у средњем веку*, Београд, 1972, 91–92; Д. Богдановић, В. Ј. Ђурић, Д. Медаковић, *Хиландар*, Београд, 1978, 42; В. Ђоровић, *Света Гора и Хиландар до XVI века*, Београд, 1985, 62–63; М. Живојиновић, *Историја Хиландара I: од оснивања манастира 1198. до 1335. године*, Београд, 1998, 79–81.

постаће важећи прототип свеукупног средњовековног пустињачког монаштва у Срба.<sup>2</sup> Такође, она ће од самих почетака, па све до краја XIV века, заузимати посебно место у хијерархији монашких установа светогорске заједнице, задржавајући везу са матичним манастиром, како је то одредио још њен оснивач. Њена улога и значај временом ће толико порасти да ће је у XIV столећу изједначавати са самосталним манастирима, мада ће је истовремено посматрати и као келију.<sup>3</sup>

Готово 100 година касније, у освит XIV века, да би заштитио Хиландар од гусарских напада с мора, краљ Милутин подиже на обали код места званог Хрусија велики пирг, правоугаоног облика, са сваке стране ојачан по трима потпорним стубовима, и на његовом врху цркву посвећену Вазнесењу Господњем.<sup>4</sup> Иако део манастира, Хрусијски пирг је добио од српског владара изузетне привилегије, а његов однос према матичној монашкој заједници одређен је посебном краљевском хрисовуљом.<sup>5</sup>

Ове две установе уживале су особиту наклоност немањићких краљева и царева, њихових наследника из дома Лазаревића, као и старешина Српске цркве. У првој половини XIV столећа двојица најмоћнијих владара српског средњег века – Стефан Урош II Милутин и Стефан Душан – испољавају велики интерес за Карејску келију. Аренге њихових повеља за испосницу Светог Саве речито сведоче о владарској идеологији двојице монарха, јер у њима исихастирија у Кареји излази из својих религиозних оквира и постаје политички субјект, спона између српске стварности XIV века и епохе светородних утемељивача независне српске државе и цркве – Светог Симеона Немање и Светог Саве. Даривањем Карејске млчалнице владари потврђују континуитет са прошлошћу и озакоњавају свој актуелни положај.<sup>6</sup> С друге стране,

<sup>2</sup> Ј. Мирковић, *Скијски усјави свейој Саве*, Браство 28, 1934, 52–67. О Светом Сави Освећеном (Јерусалимском) в. И. Помиаловский, *Житие св. Савы Освященног*, Санкт-Петербург, 1890; *The Oxford Dictionary of Byzantium*, III, ur. A. P. Kazhdan, New York – Oxford, 1991, 1823 (A. P. Kazhdan, N. Patterson Ševčenko); P. Maraval, *Le Christianisme de Constantin à la conquete arabe*, Paris, 2001<sup>2</sup>, 261, 399, 412.

<sup>3</sup> М. Живојиновић, *Свейогорске келије и њиргови*, 131.

<sup>4</sup> *Живојин краљева и архиепископа српских*, написао архиепископ Данило и други, на свијет издао Ђ. Даничић, Загреб, 1866, 133–134; Данило Други, *Живојин краљева и архиепископа српских. Службе*, прир. Г. Мак Данијел, Д. Петровић, прев. Ј. Мирковић, Д. Богдановић, Д. Петровић, Београд, 1988, 130; Р. Грујић, *Гусари на Свейој Гори и хиландарски њирг Хрусија*, Гласник Скопског научног друштва 14, 1935, 5–6; С. Ненадовић, *Одбрана манастира Хиландара*, Зборник за ликовне уметности Матице српске 8, 1972, 111–112; М. Живојиновић, *Свейогорске келије и њиргови*, 117–118; иста, *Историја Хиландара*, 141.

<sup>5</sup> Овај документ краља Милутина није сачуван, али се, на основу других аката Стефана Уроша II и унука му Душана, могу реконструисати његове главне идеје-водиље, в. М. Живојиновић, *Хиландар и њирг у Хрусији*, Хиландарски зборник 6, 1986, 60.

<sup>6</sup> С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића. Дипломајичка сјудија*, Београд, 1997, 131–132, 141–143, 162; Д. Живојиновић, *Хрисовуља Свјефана*

дарежљивост Немањића омогућиће економско напредовање Хрусијског пирга, услед чега ће се он све више осамостаљивати у односу на Хиландар, а јаз између манастира и пирга толико ће се продубити да ће 70-их година XIV столећа несугласице и спорови прерасти у отворени сукоб, који ће кулминирати судским процесом и жестокиим међусобним оптужбама Хиландараца и Хрусијаца пред серским митрополитом у мају 1388. године.<sup>7</sup> Ипак, тешка времена османских најезди натераће обе стране да се врате у оквире односа које је поставио краљ Милутин, па од почетка XV века опет влада јединство пирга и манастира, а хиландарска братија начелна солидарно заступа хрусијске интересе пред државним органима, били они српски, византијски или османски.<sup>8</sup>

Занимљиву повест келије Светог Саве Освећеног у Кареји и пирга у Хрусији, који је од почетка 30-их година XIV столећа познат и као манастир Светог Василија, најбоље нам откривају дипломатички документи сачувани у Хиландарском архиву. Карејска испосница може се похвалити са девет српскословенских исправа насталих у распону од 1228. до 1450. године, чији су ауктори Свети Сава Српски, краљ Милутин, архиепископ Никодим I, игуман Гервасије, цар Душан, игуман Доротеј и патријарх Никодим II. Најстарији акт у овом низу је уговор првог српског архиепископа са светогорским протатом о куповини земље на којој ће се засадити виноград за исихастирију. Оригинални документ на грчком је изгубљен, а данас постоје три грчка преписа и превод на стари српски језик. Када је реч о документима за Хрусијски пирг, данас је сачувано 10 исправа на српскословенском (при чему је једна превод са грчког) из периода 1300–1400. године и пет на грчком језику из раздобља 1321–1388. године. Својеврстан куриозитет представља чињеница да се оснивачка повеља краља Милутина за Хрусију, једина од свих овде побројаних, не налази у архиву српске атонске обитељи већ у збирци кнеза Павла Карађорђевића на њујоршком универзитету Колумбија у САД.<sup>9</sup>

Питања оригиналности и веродостојности ових исправа представљала су велики изазов за критичке историописце. У претходна

*Уроша II Милутина Карејској келији свейој Саве из 1317/1318. године и однос келија – манастир у свейлу аделфаја*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 68–69/1–4, 2002–2003, 111–112, 116–121; исти, *Карејске хрисовуље Свјефана Душана*, Историјски часопис 50, 2003, 34, 50.

<sup>7</sup> М. Живојиновић, *Свейогорске келије и њиргови*, 119, 127–128; иста, *Хиландар и њирг у Хрусији*, 76–79.

<sup>8</sup> V. Boškov, *Dokumenti Bajazita II u Hilandaru (Sveta Gora). Komentar i registi*, Prilozi za orijentalnu filologiju 31, 1981, 141–142, 150–151 (бр. 17[7/7]); М. Живојиновић, *Хиландар и њирг у Хрусији*, 80.

<sup>9</sup> А. Веселиновић, *Оснивачка повеља краља Милутина за Хиландарски њирг на мору са Храмом Сјасовим*, Стари српски архив 9, 2010, 19.

два века подробно су их разматрали бројни истраживачи светогорске прошлости и српске медијевистике, често изводећи међусобно супротстављене закључке. Ипак, ова борба мишљења дала је богате плодове, јер је сваки наредни истраживачки нараштај, стојећи на раменима претходних поколења, успевао да унесе барем мало нове светлости и обогати наша сазнања понеким додатним детаљем отргнутим из тмине прохујалих епоха. Међу онима чија би имена ваљало поменути стоје најпре зачетници који делују од краја прве половине XIX столећа: Виктор Иванович Григорович, Димитрије Аврамовић, Порфирије Успенски и Леонид Кавелин.<sup>10</sup> За њима следе Светислав Вуловић, Стојан Новаковић, Радослав Грујић и Владимир Ђоровић.<sup>11</sup> Највећи пробој учињен је пак у време Владимира Мошина и делатника из друге половине XX века: Фрање Баришића, Димитрија Богдановића, Симе Ђирковића, Душана Синдика, Ђорђа Трифуновића и Мирјане Живојиновић,<sup>12</sup> а њихови су резултати омогућили широку и темељну

<sup>10</sup> В. Григорович, *Очерк путешествия по европейской Турции (С картою окрестностей охридского и преспанского озер)*, Москва, 1877; Д. Аврамовић, *Описание древности српски у Свјетјој (Аѿонској) Гори, с XIII лиѿографирани ѿблѿца*, Београд, 1847; П. Успенски, *Указател актов, хранящихся в обителях Св. Горы Афонской*, Санкт-Петербург, 1847; исти, *Второе путешествие по Святой Горе Афонской в годы 1858, 1859 и 1861*, Москва, 1880; Архимандрит Леонид [Кавелин], *Историческое описание сербской царской лавры Хиландара и ея отношения к царствам сербскому и русскому*, Москва, 1868; исти, *Славено-српска књиѿница на Свјетјој Гори Аѿонској у манастиру Хиландару и Свјетјом Павлу*, Гласник Српског ученог друштва 44, 1877.

<sup>11</sup> С. Вуловић, *Белешке о архиепископској Никодиму*, Глас Српске краљевске академије 43, 1890, 1–15; С. Новаковић, *Законски синоници српских држава средњег века*, Београд, 1912; Р. Грујић, *Гусари на Свјетјој Гори*, 1–32; исти, *Царица Јелена и ћелија св. Саве у Кареји*, Гласник Скопског научног друштва 14, 1935, 42–57; В. Ђоровић, *Хиландарски аделфайи за Кареју*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 18/1–2, 1938, 334–341; исти, *Свјетја Гора и Хиландар*.

<sup>12</sup> В. Мошин, *Повеља краља Милутиина Карејској ћелији 1318 године*, Гласник Скопског научног друштва 19, 1938, 59–78; исти, *Акѿи брајских сабора о адрфайима из XIV–XV века*, Богословље 14/3–4, 1939, 215–238; исти, *Акѿи брајског сабора из Хиландара*, Годишњак Скопског Филозофског факултета 4, 1939–1940, 171–200; исти, *Уговор св. Саве са свјетјогорским ѿројѿиом о земљи за виноград. Са ѿрилогом за исѿорију српског брзѿица*, Гласник Државног музеја у Сарајеву, 1946, 81–122; исти, *Повеље краља Милутиина – Диѿломатичка анализа*, Историјски часопис 18, 1971, 53–85; Ј. Славева, В. Мошин, *Српски грамоѿи од Душаново време*, Прилеп, 1988; F. Barišić, *Autour du chrysobulle d'Andronic II pour Chilandar, de mars 1319*, in: Byzance et les Slaves – Études de civilisation. Mélanges Ivan Dujčev, Paris, 1979, 15–26; исти, *Први ѿѿис грчких акаѿиа на сѿаросрпском с краја XIII века*, Хиландарски зборник 7, 1989, 27–57; Д. Богдановић, *Кѿиѿалог ћирилских рукоѿиса манастира Хиландара*, Београд, 1978; С. Ђирковић, *Хиландарски игуман Јован (Проблем акаѿиа српске царске канцеларије)*, у: Осам векова Хиландара. Историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура, ур. В. Кораћ, Београд, 2000, 59–70; Д. Синдик, *Повеље српских ѿѿириѿараха Саве, Сѿириѿона и Никодима*, Хиландарски зборник 9, 1997, 99–117; исти, *Српска средњовековна акѿиа у манастиру Хиландару*, Хиландарски зборник 10, 1998,

полазишну основу најмлађој генерацији истраживача, која наступа почетком трећег миленијума.<sup>13</sup>

Корпус докумената за Карејску келију Светог Саве Јерусалимског хомогенији је у односу на онај за Хрусијски пирг. Као што је већ речено, најстарији акт је уговор између Светог Саве, с једне стране, и прота Јевсевија и светогорских игумана, с друге, о куповини земљишта за виноград. Сачуван је у четири примерка, од којих ниједан није оригиналан – три су на грчком (из XIII, с краја XIV и из XIX столећа) и један на српском језику (из друге половине XVI или, вероватније, из XVII века). Веродостојност његових података никада није оспоравана, а будући да не садржи датум, унутрашња дипломатичка анализа понудила је 1228. или 1229. годину као време његовог настанка.<sup>14</sup>

9–134; Ђ. Трифуновић, *Ко је састављач аренге ѿовеље краља Милутиина 1317–1318?*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 27/1–2, 1961, 243–244; исти, *Две ѿовеље цара Душана*, Источник. Часопис за веру и културу 31–32, 1999, 5–17; исти, *Цар Душан о свом боравку на Свјетјој Гори*, исто, 18–25; М. Живојиновић, *Аделфайи у Византији и средњовековној Србији*, Зборник радова Византолошког института 11, 1968, 241–270; иста, *Монашки аделфайи на Свјетјој Гори*, Зборник Филозофског факултета у Београду 12/1, 1974, 291–303; иста, *Документи о аделфайима за Карејску келију свјетјог Саве*, Зборник радова Византолошког института 24–25, 1986, 385–396; иста, *Акѿи о аделфайима. Прилог византијско-српској диѿломатѿици*, Зборник радова Византолошког института 50, 2013, 663–682.

<sup>13</sup> М. Марковић, *Прилози за исѿорију Свјетјог Никѿије код Скојѿа. Оснивање манастира – Милутиинова обнова – хиландарски меѿѿо*, Хиландарски зборник 11, 2004, 63–132; исти, *Свјетји Никѿија код Скојѿа. Задужбина краља Милутиина*, Београд, 2015; Д. Живојиновић, *Хрисовуља цара Сѿефана Душана келији Свјетјог Саве Јерусалимског у Кареји*, Стари српски архив 1, 2002, 69–78; исти, *Повеља брајског сабора манастира Хиландара о аделфайима за карејску келију Свјетјог Саве Јерусалимског*, Стари српски архив 2, 2003, 41–54; исти, *Акѿи хиландарског брајског сабора о давању келије Свјетјог Саве у Кареји царици Јелени*, Стари српски архив 3, 2004, 89–105; исти, *Акѿи архиепископѿа Никодима I за келију Свјетјог Саве Јерусалимског у Кареји*, Стари српски архив 4, 2005, 23–50; исти, *Иниѿерѿолисана хрисовуља краља Милутиина за Карејску келију свјетјог Саве Јерусалимског*, Стари српски архив 5, 2006, 11–41; исти, *Хрисовуља краља Сѿефана Душана Хрусијском ѿиргу о ѿоклону села Гаидарохора*, Стари српски архив 6, 2007, 83–101; исти, *Скојска хрисовуља цара Душана за келију Свјетјог Саве Јерусалимског у Кареји (Хил. 31)*, Стари српски архив 7, 2008, 59–70; исти, *Велѿка ѿрилејска хрисовуља цара Сѿефана Душана Карејској келији Свјетјог Саве (Хил. 149)*, исто, 71–90; исти, *Фалсификовани акѿи Хиландарског брајског сабора и игумана Саве о аделфайима за баѿиѿу Анѿонија*, Стари српски архив 8, 2009, 57–67; исти, *Акѿи Хиландарског брајског сабора о ѿродају аделфайа*, Мешовита грађа (Miscellanea) 32, 2011, 39–49; М. Ивановић, *Хрисовуља краља Сѿефана Душана којом хиландарском ѿиргу у Хрусији ѿоклања цркву Св. Богородице у Лиѿѿану*, Стари српски архив 13, 2014, 33–64.

<sup>14</sup> За критичко издање грчког текста и упуте на литературу о српској верзији документа в. *Archives de l'Athos 20. Actes de Chilandar I: Des origines à 1319*, édition diplomatique par M. Živojinović, V. Kravari, Ch. Giros, Paris, 1998, № 6, 117–122. Датовање је у суштини зависило од одређивања тачне године смрти Стефана Првовенчаног. В. Мошин,

После скоро стогодишње паузе уследила је хрисовуља краља Милутина из 1317/18. године, којом је регулисао питање куповине аделфата за житеље келије. Реч је о интерполисаном документу, који је садашњи облик стекао након прерада у барем два наврата, током 30-их и 40-их година XIV века, најпре због манипулације бројем купљених аделфата, а потом и из жеље појединих хиландарских централизаторских кругова да се, супротно слову Карејског устава Светог Саве, испосница сједини са матичном обитељи.<sup>15</sup> У најближој вези с Милутиновом хрисовуљом стоји повеља игумана Гервасија и Хиландарског братског сабора од 16. јуна 1332. године, којом се, за 1000 перпера дарованих од стране краља Стефана Душана, продаје један аделфат исихастирији у Кареји. Хиландарски монаси су у овом акту свесно извртали поједине чињенице у жељи да прибаве материјалну корист за манастир, тј. поново продају Душану мертик који је већ био купио његов деда.<sup>16</sup> Између ових исправа по хронолошком редоследу долази акт архиепископа Никодима I, настао између 1. септембра и 29. октобра 1321. године, којим се обнавља обавеза Српске цркве да сваке године Карејској келији даје 40 перпера и мазгу. Ово давање прописао је, у данас изгубљеном документу, први српски архиепископ, али то нису поштовали сви његови наследници. Да би наредни архиепископи знали какве су њихове обавезе наспрам Карејске испоснице, актом се наређује да се примерак келијског устава препише и похрани у архиепископској ризници. Никодимова исправа је сачувана у аутентичном препису из XIV века, насталом недуго после оригинала.<sup>17</sup>

Епоха Душановог царевања значиће други велики даровни талас за Карејску келију. Моћни владар „Србљем и Грком“ издаће 1348. године чак три хрисовуље Савиној млчалници. У првој, обнародованој на Чахри код Скопља, поклонитељ јој хвостанско село Косориће, а својој супрузи поверити покровитељство над испосницом и право да из редова хиландарских монаха бира карејског старца.<sup>18</sup> Наредна зла-

*Уговор св. Саве са свейогорским ѿрошатиом*, 101, одлучио се за 1227. и на основу тога је тврдио како је уговор закључен крајем лета 1228. године. Приређивачи француске едисије, с друге стране, поклонили су поверење резултатима истраживања Б. Ферјанчића, *Србија и византијски свей у ѿрвој ѿловини XIII века (1204-1261)*, Зборник радова Византолошког института 27–28, 1989, 125–126, по којима је Првовенчани преминуо 1228. године, из чега је произашло да је време настанка документа 1229. година.

<sup>15</sup> М. Живојиновић, *Документи о аделфашима*, 385–386, 392, 395; Д. Живојиновић, *Хрисовуља Стефана Уроша II Милутина*, 112–114, 121. За издање са опширним коментарима и библиографским освртима в. исти, *Инићерѿолисана хрисовуља краља Милутина*, 11–41.

<sup>16</sup> Д. Живојиновић, *Повеља брајског сабора манасѿира Хиландара*, 41–54.

<sup>17</sup> Исти, *Акѿ архиеѿискоја Никодима I*, 23–50; исти, *Архиеѿиској Никодим I*, *Историјски часопис* 60, 2011, 100, 106–107.

<sup>18</sup> Исти, *Скојска хрисовуља цара Душана*, 59–70; исти, *Карејске хрисовуље*, 36–37.

топечатна повеља, издата у Прилепу, опширно говори о поклањању Косорића, са његовим засецима Днепољем, Дољанима, Чешковом и Челопецима, потврђује обавезе које према келији имају матична обитељ и Српска патријаршија, прилаже млчалници годишњи приход од 100 венецијанских перпера из царске благајне, као и одређене дарове у природи. Царица Јелена постаје други ктитор келије и добија право да поставља старешину те установе, при чему се одлучила за попа Теодула, пређашњег игумана.<sup>19</sup> Трећа хрисовуља, најмања од свих, такође је издата у Прилепу, а поред претходно набројаних дарова садржи и додатак у виду поклона за хиландарску болницу – наиме, цар је од Мартирија, игумана Алипијског манастира на Светој Гори, купио ловиште Оркињарије на мору, које се вероватно налазило негде дуж атонске обале.<sup>20</sup> Ниједна од ових исправа није сачувана у оригиналу, већ у преписима: мала прилепска хрисовуља је из XVII столећа, велика из последње четвртине XIV века, док је скопска начињена као дупликат оригинала, не много времена после њега – можда још за живота цара Душана, с циљем да, вероватно, послужи као замена за оригиналну хрисовуљу.<sup>21</sup> Недатовани акт игумана Доротеја и Хиландарског братског сабора даје замонашеној царици Јелени – Јелисавети, удовици Стефана Душана, испосницу у Кареји да њоме управља по слову келијског устава. На крају исправе налази се списак братственика који су донели ову одлуку, а његовом анализом утврђује се да је овај, иначе оригинални документ настао у периоду 1358–1361. године.<sup>22</sup>

Последња у серији аката за Карејску келију јесте повеља патријарха Никодима II од 15. јуна 1450. године. Из ове оригиналне исправе, писане у Пећи руком логотета Тодора и оверене вероватно „најбоље очуваним воштаним печатом неког поглавара Српске цркве у средњем веку“,<sup>23</sup> сазнајемо да је након смрти цара Душана Патријаршија престала да испуњава своје годишње обавезе према испосници, те сада Никодим налаже да се убудуће дијаконија даје, али само под условом „да се почне држати типик и правило црковно у пиргу карејском по

<sup>19</sup> Исти, *Велика ѿрилејска хрисовуља*, 71–90; исти, *Карејске хрисовуље*, 37–39.

<sup>20</sup> Исти, *Хрисовуља цара Стефана Душана келији Свейог Саве*, 69–78; исти, *Карејске хрисовуље*, 39–41.

<sup>21</sup> Исти, *Хрисовуља цара Стефана Душана келији Свейог Саве*, 70; исти, *Велика ѿрилејска хрисовуља*, 72, 87–88; исти, *Скојска хрисовуља цара Душана*, 60, 61, 69–70.

<sup>22</sup> Исти, *Акѿ Хиландарског брајског сабора о давању келије Свейог Саве*, 89–105.

<sup>23</sup> Д. Синдик, *Срѿска средњовековна акѿа*, 82, бр. 83 (А 9/5); исти, *Срѿски средњовековни ѿечати у манасѿиру Хиландару*, у: *Осам векова Хиландара. Историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура*, ур. В. Кораћ, Београд, 2000, 232 и сл. бр. 8.

уставу светога Саве“. Даље је прописано да ће се помоћ укинути у случају да келија буда продата, тј. издата за новце.<sup>24</sup>

Хрусијски досије сачињавају, речено је већ, документи на српском и грчком језику. Пет грчких исправа нису изазивале контроверзе међу истраживачима, који су углавном били сагласни и нису доводили у питање њихову оригиналност и аутентичност. Прва у низу је простагма Андроника III из јуна 1321. године, којом цар потврђује дар свог деде Симеону, старцу Хрусијског пирга.<sup>25</sup> Овај поклон Андроника II састојао се од 400 модија земље у близини Јериса и 15 парика насељених на њој, а учињен је недуго пре издавања простагме Андроника III, док је документ старог василевса којим је тај правни чин санкционисан изгубљен.<sup>26</sup> Већ у септембру исте године агилни Симеон успева да издејствује две царске хрисовуље (и од деде и од унука) којима се хрусијским монасима потврђује власништво над стеченим земљиштем у Јерису.<sup>27</sup> Међутим, његова тврдња да су од цара претходно добили 500 модија и 20 парика показује да су за непуна три месеца сналажљиви Хрусијци присвојили додатних 100 модија земље и пет парика.<sup>28</sup> Из децембра 1324. године потиче хрисовуља Андроника II, издата на захтев краља Стефана Дечанског, у којој се набрајају и потврђују поседи Хрусијског пирга, а на основу њених података могу се делимично разрешити контроверзе које прате неке од српских докумената истом дестинатару и реконструисати интерполације у њима.<sup>29</sup> Најмлађи грчки документ је из маја 1388. године и реч је о чувеној пресуди суда Серске митрополије у парници између Хиландара и Хрусије. Након саслушавања обеју страна и увида у садржине старих хрисовуља и судских одлука одлучено је да Хрусијци дугују покорност и послушност Хиландарцима, те да имају обавезу примати башту из српског манастира, а да право његовог избора лежи на хиландарским монасима.<sup>30</sup>

<sup>24</sup> Исти, *Повеље српских њаџријараха*, 99–117.

<sup>25</sup> L. Petit, *Actes de Chilandar. Première partie: Actes grecs*, у: Византијски временник, приложение к XVII тому, Санкт-Петербург, 1911, № 66, 152–153.

<sup>26</sup> М. Живојиновић, *Симеон – старац Хрусијског пирга*, у: Зборник Владимира Мошина, Београд, 1977, 185.

<sup>27</sup> L. Petit, *Actes de Chilandar*, № 72, 163 (Андроник II), № 73, 164–165 (Андроник III).

<sup>28</sup> М. Живојиновић, *Симеон*, 185–186; иста, *Хиландар и пирг у Хрусији*, 71; иста, *Историја Хиландара*, 185.

<sup>29</sup> L. Petit, *Actes de Chilandar*, № 101, 210–212; М. Живојиновић, *Хиландар и пирг у Хрусији*, 60; иста, *Историја Хиландара*, 187.

<sup>30</sup> L. Petit, *Actes de Chilandar*, № 158, 335–340; М. Живојиновић, *Светогорске келије и пиргови*, 127–128; иста, *Хиландар и пирг у Хрусији*, 76–79.

Међу документима на српском најстарији је уједно и најнеспорнији. Оснивачка повеља краља Милутина, којом на молбу хиландарског игумана Киријака подиже пирг у Хрусији и снабдева га свим неопходним стварима за несметано функционисање, има све одлике оригинала.<sup>31</sup> Следећа два акта, међутим, сводна хрисовуља краља Стефана Уроша II за Хиландар и Хрусијски пирг са наводном потврдом краља Стефана Дечанског и Милутинова хрисовуља за Хрусију са потврдом архиепископа Саве III вишеструко су прерађивани. Сводна хрисовуља за манастир и пирг састављена је спајањем делова три различите повеље краља Милутина: хиландарске повеље из 1282. године, данас изгубљене хрисовуље за српски манастир из, отприлике, 1303/1304. године и интерполисаног текста, такође, изгубљене исправе којом се Свети Никита код Скопља прилаже Хрусијском пиргу.<sup>32</sup> Хрисовуља са потврдом архиепископа Саве III сачувана је у два преписа, где је први настао у време владавине Стефана Уроша III, а други је двапут прерађиван и скраћиван – најпре у доба Душановог краљевања (вероватно између 1334. и 1336. године), а потом и у другој половини XIV столећа.<sup>33</sup>

У вези с претходно помињаним актима стоји и српски превод хрисовуље Андроника II из маја 1308. године, којом се манастир Светог Никите у Бањанима предаје Хрусијском пиргу. Документ представља интерполисану комбинацију двеју изгубљених потврних хрисовуља византијског цара: прве, из 1303. године, којом се потврђују дарови краља Уроша II тада самосталном манастиру Светог Никите, и друге, из 1308. године, којом се потврђује Милутиново даровање ове обитељи пиргу у Хрусији. Овај документ је настао у време када је Свети Никита постао метох Хиландара (наиме, размењен је за струмско село Куцово, које је прешло у власништво пирга), а са циљем да покаже како је српски светогорски манастир стекао право на њега чим га је краљ предао хрусијским монасима.<sup>34</sup>

<sup>31</sup> А. Веселиновић, *Оснивачка повеља краља Милутина*, 19–24.

<sup>32</sup> Издање: *Зборник средњовековних ћириличких повеља и њисама Србије, Босне и Дубровника. Књига 1: 1186–1321*, прир. В. Мошин, С. Ђирковић, Д. Синдик, Београд, 2011, № 104, 361–389. М. Живојиновић, *Хиландар и пирг у Хрусији*, 60, 62–68; *Archives de l'Athos 20. Actes de Chilandar I*, 8–9; М. Марковић, *Прилози за историју Светог Никитије*, 78–81.

<sup>33</sup> Издање: *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, № 121, 435–445 (Милутинова хрисовуља), № 122, 447–449 (потврда Саве III). М. Живојиновић, *Хиландар и пирг у Хрусији*, 72–73; М. Марковић, *Прилози за историју Светог Никитије*, 81–83.

<sup>34</sup> Издање: *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, № 109, 405–407. М. Живојиновић, *Хиландар и пирг у Хрусији*, 69–70; за другачије мишљење уп. М. Марковић, *Прилози за историју Светог Никитије*, 67–78.



Из последњих година владавине краља Милутина, 1318–1321. године, потиче акт игумана Гервасија и Хиландарског братског сабора о продаји аделфата, који је до нас доспео у препису из 20-их или 30-их година XIV столећа. Српски владар купио је од Хиландара три братска удела за 1800 перпера – два за издржавање монаха Хрусијског пирга и један за житеља келије Свете Тројице. Уговор су потврдили игуман Гервасије и 19 најугледнијих монаха.<sup>35</sup>

Владавину Стефана Душана обележиле су две краљевске даровнице. Најпре је, повељом издатом између 1336. и 1343. године поклоњена Хрусијском пиргу црква Богородице Липљанске са припадајућим поседима,<sup>36</sup> а затим је хрисовуљом од 1. јануара 1345. године даровано село Гаидарохор у долини Струме, као и млин код села Мармариона.<sup>37</sup> Ниједан од ових аката није сачуван у оригиналу: за први постоје чак три преписа из XIV столећа (од којих је само један потпун), док је други, иначе аутентична копија из 70-их година XIV века, одавно нестао из Хиландарског архива, а сачуване су једино његове фотографије.

Хиландарски братски сабор на челу са игуманом Савом издао је, наводно 1347/1348. године, башти Андонију документ којим му се дозвољава да себи подигне келију при Хрусијском пиргу у коју би се могао повући, те да за 200 перпера откупи три аделфата од српског манастира зарад доживотног издржавања. Уз све то, Хиландарци поклањају Андонију трећи мертик као израз захвалности за његову дугогодишњу примерну службу.<sup>38</sup> Ипак, крајње особена композиција исправе (више пута се смењују казивања баште Андонија и игумана Саве у првом лицу, иза чега следе разрађена санкција, која по формулару одговара владарском документу, и потпис манастирског старешине), коју је Мошин покушао оправдати као „занимљиву стилистичку особину“ произашлу из „записника вођеног на саборској седници“,<sup>39</sup> као и њена садржина, у којој се негира економска самосталност пирга у Хрусији – стара теза централизаторских кругова српске светогорске обитељи, довеле су до закључка да се ради о фалсификату из доцнијег времена и указале на мотиве за њено кривотворење.<sup>40</sup>

<sup>35</sup> Д. Живојиновић, *Акци Хиландарског брајског сабора о продаји аделфата*, 39–49.

<sup>36</sup> М. Ивановић, *Хрисовуља краља Стефана Душана*, 33–64.

<sup>37</sup> Д. Живојиновић, *Хрисовуља краља Стефана Душана Хрусијском пиргу*, 83–101.

<sup>38</sup> Исти, *Фалсификовани акци Хиландарског брајског сабора*, 57–67.

<sup>39</sup> В. Мошин, *Акци брајског сабора*, 176.

<sup>40</sup> С. Ђирковић, *Хиландарски игуман Јован*, 64–65.

О сукобу српске атонске обитељи са својим пиргом на мору сведочи хрисовуља цара Уроша из 1360/1361. године, чије се две верзије могу пронаћи у Хиландарском архиву. Документ се бави поклањањем селишта на Струми, баштинског поседа Патрикијевог, на молбу цареве мајке, монахиње Јелисавете. Разилажења међу верзијама настају када је реч о дестинатару: у вероватно оригиналном акту (Хил. 49) то је Хрусијски пирг ради издржавања царичиног калуђера Григорија, док се у препису наводи да је поклон учињен Хиландару за помен цара Душана.<sup>41</sup>

Напослетку, листу докумената затвара оригинална повеља монахиње Јевгеније, тј. кнегиње Милице, са синовима кнезом Стефаном и господином Вуком, којом се пиргу Светог Василија у Хрусији поклања село Ливоча на Биначкој Морави. Ова недатована исправа потиче из периода 1394–1402. године, а вероватно је настала око 1400. године. Из ње сазнајемо да су хиландарски монаси, на челу са игуманом Григоријем и старцем пиржанским Теодосијем, тражили помоћ за Хрусију од кнегиње и њене деце.<sup>42</sup> Тако је, у тешким околностима, манифестовано јединство пирга и манастира и повраћени су њихови међусобни односи како их је замислио велики ктитор краљ Милутин.

Сви размотрени акти сведоче о значају Карејске келије и Хрусијског пирга, како у границама унутрашњег хиландарског устројства, тако и у општим оквирима светогорског система монашке (само)управе. Ове исправе, у облику у коме су доспеле до нас, указују на сложене односе средишта и периферије и речито говоре колико је тешко било остварити ктиторске идеале и постићи у стварном животу танану равнотежу између интереса матичне обитељи и потчињених установа које су, по природи ствари, тежиле потпуном осамостаљењу. До јединства, оствариваног и на судским процесима доказима о „родитељској љубави“ и „синовској послушности“, којих, вероватно, није увек било у изворним верзијама докумената, дошло је, чини се, превасходно због спољних чинилаца и егзистенцијалне опасности, која је све унутарње распре учинила беспредметним.

<sup>41</sup> Издање: М. Убипарип, *Две повеље цара Уроша у архиву манастира Хиландара*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 67/1–4, 2001, 103–104 (Хил. 49), 105–106 (Хил. 50). О аргументацији в. М. Живојиновић, *Хиландар и пирг у Хрусији*, 75–76; иста; *Од Пилеле до Паирика. Прилог византијској и српској дипломатици*, Зборник радова Византолошког института 34, 1995, 65–67. За супротно мишљење уп. Ж. Vujošević, *Über den Status einigen Urkunden des serbischen Kaisers Stefan Uroš (1355–71): Ein Beitrag zur Kanzleiforschung*, Иницијал. Часопис за средњовековне студије 4, 2016, 114, 119, 122.

<sup>42</sup> А. Младеновић, *Повеље и писма десјоша Стефана*, Београд, 2007, 164–165; М. Живојиновић, *Хиландар и пирг у Хрусији*, 79.

*Dragić M. Živojinović*

MEDIEVAL CHARTERS FOR THE *KELLION* OF ST. SABBAS  
IN KARYES AND *PYRGOS* OF ST. BASIL IN CHRYSE:  
A CONTRIBUTION TO THEIR STUDY

S u m m a r y

The article deals with the documents addressed to the *kellion* of St. Sabbas the Sanctified in Karyes and *pyrgos* of St. Basil in Chryse. Those two were important institutions of the Serbian Athonite monk community that were established at the end of the XII century (*kellion* in Karyes) and at the very beginning of the XIV century (*pyrgos* in Chryse). Both of them enjoyed the patronage of the Serbian Archbishops and rulers from the Nemanjic dynasty, among whom King Milutin and his grandson Stephen Dušan were distinguishing themselves. The favour of the most powerful Serbian monarchs procured also the support of the Byzantine Emperors. A total of 24 extant Slavonic and Greek charters (nine for Karyes, all of them in Slavonic; 15 for Chryse, five of them being in Greek and nine in Slavonic language) sprung between the end of 1220s and the dawn of the XV century, testify to that fact. The relations of the St. Sabbas *kellion* and *pyrgos* in Chryse with their mother monastery were marked by intertwining of the centripetal and centrifugal forces, and whether it was about the wishes of the centralising circles of Chilandari or the separatist endeavours of Chryse were at work, a trace remained in the diplomatic material. It is quite understandable that such conflicted interests were expressed in a significant number of forgeries and interpolations inserted into genuine documents that had made modern researchers' task of *discrimen veri ac falsi* all the more burdensome.